

Известия Одесского совета рабочих депутатов. – 1919. – 18 мая (№ 41). – С. 4.

12. Ніжинський відділ Державного архіву Чернігівської області, ф.Р–5835, оп. 1, спр. 140, арк. 66.

13. Там само, арк. 54 зв.

14. Постановление Совнархоза Украины о национализации писчебумажных фабрик в Рогани и Змиеве: 12 марта 1919 г. // Промышленность и рабочий класс Харьковщины: 1917–июнь 1941: сб. док. и материалов. – Харьков, 1986. – С. 23.

15. Прудько В.О. Культурне життя Ніжинщини в період утвердження більшовицької влади (1919–1921 рр.) / В.О. Прудько // Сіверщина в історії України. Зб. наук. пр. Вип. 6. – Київ–Глухів, 2013. – С. 457.

16. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. – Киев: Т-во «Печатня С. П. Яковлева», 1919. – 580 с.

17. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства. – М.: Нар. комиссариат юстиции, 1919. – 300 с.

18. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства. – М.: Нар. комиссариат юстиции, 1921. – 300 с.

19. Тимошик М.С. Історія видавничої справи: підручник. – 2-ге вид., виправлене / М.С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2007. – 496 с.

20. Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення. Міжнародна наукова конференція 25 квітня 2012 р. / Ред. кол.: Литвин В. М. (голова), Губерський Л.В. (заст. гол.), Солдатенко В.Ф. (заст. гол.), Любовець О.М. (відп. секр.), Ганжуров Ю.С., Колесник В.Ф., Копиленко О.Л., Кривошея В.В., Левенець Ю.А., Савченко Г.П., Слюсаренко А.Г., Смолій В.А.; Український інститут національної пам'яті; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Історичний факультет, Кафедра новітньої історії України. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2013. – 656 с.

21. Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. – Х.: Прапор, 1957. – 234с.

Подолька Н.С. Национализация предприятий полиграфической промышленности Украины в период 1917–1921 гг.

Рассмотрен вопрос состояния полиграфической промышленности в Украине в период 1917–1921 гг. Акцентировано внимание на общем процессе ликвидации частной собственности в сфере печати.

Ключевые слова: национализация, полиграфическая промышленность, ликвидация частной собственности, постановления и резолюции Совета Народных комиссаров.

Podoliaka N.S. The nationalization of the printing industry of Ukraine in the period 1917–1921 years

The question of a condition of the printing industry in Ukraine in period 1917–1921 is considered. The attention is focused on the general process of elimination of a private property in the sphere of the press.

Key words: nationalization, printing industry, elimination of a private property, decrees and resolution of Council of People's Commissars

09.03.2015 р.

УДК 94+908(477)«192»

М.М. Будзар

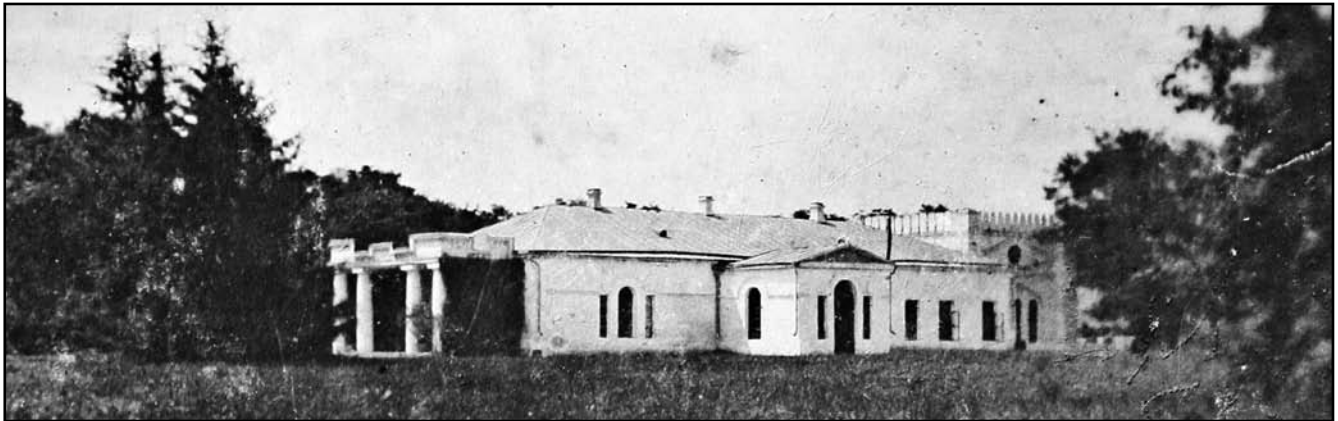
**ДОЛЯ СІМЕЙНИХ ПОХОВАНЬ РОДИНИ
М.А. МАРКЕВИЧА У САДИБИ СЕЛА ТУРІВКА
ПРИЛУЦЬКОЇ ОКРУГИ В 20-ТІ РОКИ ХХ СТ.
У РОЗВІДКАХ В.І. МАСЛОВА**

У статті на основі краєзнавчих матеріалів з архіву В.І. Маслова проаналізовано дії вченого з вивчення стану родинних поховань в садибі Маркевичів у селі Турівка Прилуцької округи в другій половині 1920-х років.

Ключові слова: 1920-ті роки, панський маєток, садиба Маркевичів у селі Турівка, М.А. Маркевич, В.І. Маслов, родинні поховання

В політичній, економічній, соціальній, культурній історії України окремішне місце посів феномен панського маєтку, утвореного на приватних земельних володіннях владної еліти. У кожному з регіонів України це історико-культурне утворення виявилось в оригінальних варіантах. Переважна більшість маєтків на землях Лівобережжя з кінця XVII до початку ХХ ст. утворювалася паралельно із формуванням «нової еліти» – козацької старшини – відповідно до процесу перерозподілу земельних статків та подальшої інкорпорації нащадків козацько-старшинських родів до лав «імперського дворянства». Особливо цікавими для дослідження є «дідизни» – володіння, що належали одному сімейству упродовж всього часу існування та акумулювали у своїй діяльності комплекс свідочств щодо господарської, родинної, культурної «біографії» роду. Саме такими спадковими володіннями були садиби родинного клану Марковичів-Маркевичів, дві з яких – у селах Сваркове (зараз – Глухівський район Сумської області) та Турівка (зараз – Згурівський район Київської області) чітко визначилися не тільки як «економії» – господарчі утворення, але й як «культурні гнізда» – осередки, що продукували ідеї, артефакти, слугували місцем творчої праці їхніх власників.

Історія садибного комплексу у Турівці, власне, жодного разу не була темою окремого дослідження. Ця садиба привертала увагу дослідників не як самостійне комплексне утворення, а, швидше, як дотична до теми [1; 2; 11]. Водночас, послідовні спроби дослідження садиби у Турівці було здійснено ще у другій половині 20-х – 40-і роки ХХ ст. Василем Івановичем Масловим (1885–1959) – літературознавцем, етнографом, істориком культури, котрий упродовж 1927–1930 рр. очолював Прилуцький окружний музей [3; 4]. Особливий інтерес ученого до Турівки пояснюється його професійними зацікавленнями – серед іншого він вивчав літературно-етнографічний доробок М.А. Маркевича [10]. До останнього часу не розглядалися дії В.І. Маслова щодо реконструкції родинного некрополю Маркевичів на землях колишнього маєтку в Турівці.

*Мал.1. Будинок Маркевичів в с. Турівка Прилуцького повіту. Близько 1910 р.
Фоторепродукція В.І. Маслова (1933 р.) з колекції світлин В.І. Маркевич*

Метою статті є розгляд комплексу заходів, що до них вдався В.І. Маслов заради врятування меморіального складника садиби Маркевичів у Турівці у 1927–1928 рр. Основою для такого аналізу стануть документи із особистого фонду вченого № 243 в Інституті рукописів ЦНБУ ім. В.І. Вернадського, що містяться у справі № 28 з підготовчими матеріалами для статті В.І. Маслова про М.А. Маркевича.

Садиба у селі Турівка утворилася на землях, що з початку XVIII ст. стали володіннями молодшої (т. зв. «прилуцької») гілки роду Марковичів, за якою закріпилося найменування «Маркевичі». Федір Маркович Маркевич (до 1699–1737), прилуцький сотник, бунчуковий товариш, 1712 р. купив хутір «на тутішнім степу, між річками Липовицею та Переводом» у С. Забілі [5, арк. 81]. Ця власність була закріплена за Ф.М. Марковичем універсалами І.І. Скоропадського 1713 та 1716 рр., причому житловий комплекс власника ще названий «фільварком», але не «селітьбою», чи «садибою», чи «помістям», як узвичаїлося [9, 121]. У наступні двісті з лишком років власниками садиби у Турівці були нащадки Ф. Марковича: Андрій Федорович (до 1737–бл. 1778), Іван Андрійович (1747–1814), Андрій Іванович (1781–1831), Микола Андрійович (1804–1860), Микола Миколайович (старший, 1840–1877), Микола Миколайович (молодший, 1870–?) [13].

Місцем постійного проживання садиба стала за А. Маркевича, батька історика, котрий, за сімейними переказами, палко кохав свою дружину Анастасію Василівну, уроджену Гудович (1782 – 1719), після її смерті вже не міг жити у маєтку в селі Полошки Глухівського повіту Чернігівського повіту і переїхав до Турівки [7, арк. 128]. Ознак визначного культурного осередку родової помешкання Маркевичів набуло, безумовно, у 30–50-ті роки XIX ст., коли М.А. Маркевич використовував садибу як середовище для історичних, етнографічних, музикознавчих розвідок тощо. Історик перебудував центральний будинок садибного комплексу (Мал. 1). Культурний статус садиби підтримувався упродовж усього терміну її існування високим рівнем сімейних,

сусідських, професійно-інтелектуальних контактів.

До середини 1920-х років садибу у Турівці було зруйновано, фамільні поховання на цвинтарі у північно-східному напрямі від території колишньої садиби залишилися беззахисними.

Дослідження стану родинного некрополю Маркевичів було здійснено В.І. Масловим, на наш погляд, з кількох причин. По-перше, це співпадало з його діяльністю як завідувача окружного музею, котрий, з метою охорони пам'яток природи, старовини і мистецтва «объездил наиболее ценные места на Прилуکشине, описал состояние парков и архитектурных зданий в Тростянце, Яготине, Сокиренцах, Дегтярях, Линовице, Вейсбаховке и Березовой Рудке...» [8, арк. 2]. По-друге, упродовж таких поїздок учений пересвідчився, що в кожній із садиб піддано нищенню сімейні поховання. Він констатував, що 1928 р. було розібрано «фамільну» церкву Петра і Павла в садибі села Сокиринці, а усипальниця Галаганів залишилася під брудом від її уламків [8, арк. 12 зв.]. Майже рік потому, як В.І. Маслов дослідив поховання у Турівці, у травні 1929 р. у садибі села Вейсбахівка, що з 1870-х років належала доньці С.Г. Волконського О.С. Рахмановій, було знищено могилу власниці учнями місцевої школи, котрі «використали могильну землю і грати на улаштування біля цвинтаря відкритої сцени для вистав» [8, арк. 9 зв.]. На фамільному цвинтарі сімейства Гребінок біля сіла Мар'янівка на могилі письменника «від залізної грати залишився лише фундамент, пам'ятник зруйнований і від нього залишився лише чавунний постамент...» [8, арк. 10]. По-третє, досить широкого розголосу набула справа із розкриттям і руйнуванням склепу К.Г. Розумовського у Батурині завідувачем Конотопського окружного музею О. Поплавським [14, 102].

Окрім цього, навесні 1928 р. до музею стала надходити інформація про акт вандалізму у селі Турівка, здійснений кількома роками раніше. В паперах В.І. Маслова містяться свідчення мешканців Турівки, що спонукали його до самостійних розвідок. У розповіді студентки III курсу Ганни Степанівни

Мал. 2. Місце могили М.А. Маркевича в с. Турівка.
Знаком X відмічено місце поховання письменника.
Світлина В.І. Маслова 15/28 вересня 1928 р.

Биковської від 4 березня 1828 р. повідомлялося про те, що для проведення ремонтних робіт у селі влітку 1924 р. знадобилася цегла, для чого було розібрано склеп на родинному цвинтарі Маркевичей. «Під час розбору церкви, – пише Г.С. Биковська, – селянами було виїнято труну з тілом Маркевича. Вони розкрили труну, всі були здивовані тим, що як тіло, так і одяг на ньому ... були цілі ... Коли зворухнули тіло, одяг розсипався. Над тілом знущались, тягаючи його по кладовищі то за руки, то за ноги. В такому стані письменник перебував сутки. Після чого його закопали через дорогу в канаві...» [7, арк. 279]. Також оповідач переповіла, що фрагменти надмогильного пам'ятника розкидані у різних куточках села. Інформацію підтвердила у травні того ж року вчителька Турівської школи Ксенія Олександрівна Данилевська. Вона вказала на особу, за ініціативи якої відбулося руйнування склепу (голова Турівського райвиконкому Гілюк) та уточнила, для чого саме знадобилася цегла – для укладання бруківки перед РВКом. К.О. Данилевська визнала факт знущання над трупом («заїмгали вірвовкою кругом шиї і таскали по селу, покіль не дотаскали до канави, де й зарили») та руйнування пам'ятників [7, арк. 115]. Свідки ідентифікували неушкоджене (бальзамоване) тіло небіжчика як останки М.А. Маркевича, хоча, як пізніше пересвідчився В.І. Маслов, помилялися.

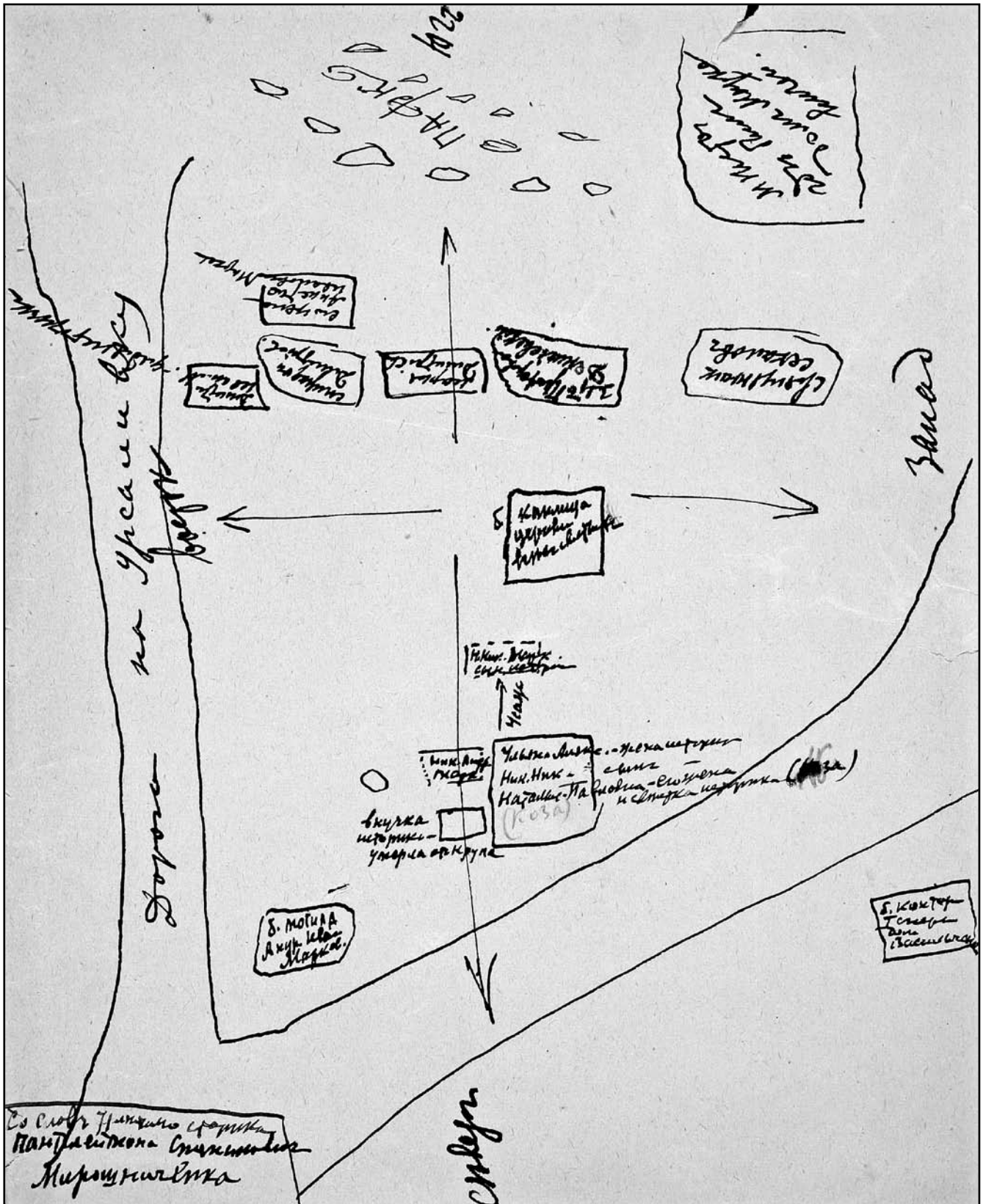
З метою підтвердити чи спростувати надану інформацію та врятувати від забуття хоча б місце поховання історика, В.І. Маслов 15/28 вересня

1928 р. відправився до Турівки. Своє враження від поїздки він виклав у рукописному нарисі «Поїздка до Турівки».

Відвідини села вчений розпочав із бесіди з одним зі старожилів – колишнім лакеєм Маркевичей Василем Старостенко. «Когда зашла речь о разрытых могилах, – писав В. І. Маслов, – дед Василий решительно не одобрял этой руйнации и говорил, что «то глупство зробили». Яков Слипченко, по его словам, «коли розібрали склепи, казав голові: «Чи він тобі що довжен, що ти його з могили тягаєшь!» и так його нап'яв, що той на другий же день закопав виритого з землі Маркевича» [7, арк. 778]. До речі, факти руйнування не тільки архітектурного складника поховальних комплексів, але й самих могил були повсюдними. Ось як старожили села Сокиринці згадували розкриття поховання Галаганів у крипті домової церкви: «Під південною частиною фундаменту в підлозі було зроблено лаз у підвал, який зачинявся великою довгою лядою. Коли ляду підняли, в підвалі люди побачили чотири гробниці. Вони були окремо змонтовані, абсолютно однакового розміру та конфігурації: з хрестами зверху і розташовані головами на схід... [12, 72]

Пізніше В. Маслов мав розмову з К.О. Данилевською, головою сільради Олександром Сергійовичем Гарькавим та колишнім службовцем у маєтках в Сокиринцях та Згурівці Георгієм Антоновичем Васильченком. У цих розмовах було з'ясовано, передусім, що набальзамоване тіло, ганебно викинуте зі склепу, належало не М.А. Маркевичу, але його сину, Миколі Миколайовичу Маркевичу (старшому), одному з перших земських діячів Прилуцького повіту. Це про його смерть писав Г.П. Галаган своєму небожу, ще одному сину історика, свого двоюрідного брата, Андрію Миколайовичу Маркевичу 22 березня 1877 р.: «Нет надобности говорить, как я искренно и глубоко огорчен смертью твоего брата, которого я любил как родного, как милого человека и высоко ценил как приятного и честного общественного деятеля. Наш уезд, по моему убеждению, понес в нем большую потерю... [6, арк. 5]. Нащадки в оригінальний спосіб «вшанували пам'ять» М.М. Маркевича: «Ми його перетягнули через дорогу і кинули в канаву...» [7, арк. 780 зв.]

Із розмови з головою сільради В.І. Маслов дізнався, що саме він став безпосереднім виконавцем розкриття поховань Марковичів: «Я той самий, що розривав могили і склепи Маркевичів, я робив це не по своїй волі, а примусово. – сказав О.С. Гаркавий. Він додав, що не погоджувався на відкриття склепів, допоки голова райвиконкому не підготував письмового наказу. «Документ цей у мене і зараз і я його бережу і не отдав до справ, бо там потім його і не знайдеш, а він мені дуже потрібний...» [7, арк. 780 зв.]. Також він зазначив, що вже було здійснено спробу пограбувати поховання:

Мал. 3. Схема розташування поховань на фамільному цвинтарі Маркевичів у с. Турівка Малюнок В.І. Маслової 15/28 вересня 1928 р. «Побачили, що хтось там був і шарив добре. Хто не хто, а відомо хто: це босота – Орест Кривенко і Мартин Мокієвський. Були чутки, що з одним паном покладена в труну золота шашка. Вони, мабуть, її і шукали; не знаю, чи знайшли...» [7, арк. 780 зв.].

Тобто з'ясувалося, що склепи було пограбовано ще до того, як їх відкрили, причому грабіжники зняли з набальзамованого тіла одяг і взуття (смокінг, брюки, черевики) та продали. Руйнація склепів завершилася розкриттям цинкових гробів: «В них покійники не

збереглися і майже всі потрухли. Видно було лише місто, яке займав труп...» [7, арк. 780 зв.].

Нарис закінчується свідченням О.С. Гарькавого про те, як було поховано тіло М.М. Маркевича (старшого): «На другий день, ще до світу, прибігає до мене Гілюк и каже, щоб я зараз витяг з канави Маркевича і закопав на кладовищі, ... бо, гади, вже донесли у Прилуку...» [7, арк. 780 зв.].

Але під час перебування у Турівці В.І. Маслов не обмежився записом перебігу подій знищення сімейних склепів. В окремих нотатках він фіксував місця у селі, де ще лежали плити з надгробків: «Плити надписами обращены к земле, находятся возле исполкома и аптеки. Чугунная доска с могилы Андрея Ивановича лежит возле аптеки...» [7, арк. 782]. Окрім цього, вчений опитав тих із старожилів села, хто міг більш-менш точно вказати на розташування могил на родовому цвинтарі, та зробив схему поховань (Мал. 3). Також він сфотографував місце, де був похований М.А. Маркевич (Мал. 2). Лише 25 червня 1989 р. за ініціативою краєзнавців м. Прилуки на могилі М.А. Маркевича було встановлено пам'ятник (автор – А.І. Буренко).

У наступні десятиліття В.І. Маслов продовжив розвідки щодо історії садиби у Турівці та, передусім, фамільних поховань. У грудні 1941 р., в окупованому гітлерівською армією Києві, він записав розмову з удовою останнього власника садиби М.І. Маркевича (молодшого) Любов'ю Миколаївною. У цій бесіді з'ясувалося, що знищення фамільного склепу відбувалося тоді, коли родина Маркевичів ще перебувала у Турівці. Тіло М.М. Маркевича (старшого) було заховано знову, тому що його внучки Катерина та Ольга звернулися до окружної влади. Про одного із грабіжників склепу, М. Мокієвського, удова повідомила, що він був георгіївським кавалером, брав участь ще у російсько-японській кампанії 1904–1905 рр. [7, арк. 134]. Ці свідчення уточнили та доповнили інформацію, отриману В.І. Масловим влітку 1928 р. у Турівці.

Аналіз корпусу краєзнавчих розвідок В. Маслова щодо стану фамільних поховань Маркевичів у Турівці дозволяє підсумувати наступне. В науковій традиції 1920-х років існував сталий інтерес до проблеми життєдіяльності України панського маєтку садибного комплексу як його функціонального центру. Українські науковці «старої школи», такі, як В.І. Маслов, болісно сприймали факти культурного вандалізму, прагнучи в будь-який спосіб запобігти цьому. Ставлення до об'єктів історико-культурної спадщини в період після війн, революцій, в атмосфері укріплення радянського тоталітаризму, «одержавлення» усіх сфер життя демонструвало духовну кризу в суспільстві.

Подальші розвідки передбачають характеристику комплексу досліджень українських науковців з історії панського маєтку в Україні в реаліях XVIII – XIX ст. за період 1920-х – початку 1930-х рр.

Посилання

1. Барабаш Н.О. Дворянські садибні комплекси Дунаєць та Ярославець за споминами М.А. Маркевича / Н.О. Барабаш // Сіверщина в історії України. – 2013. – № 6. – С. 323–327.
2. Будзар М.М. «Культурна біографія» родових садиб Маркевичів-Марковичів у історичному просторі XIX сторіччя: матеріали всеукр. науково-практ. конф. [«Видатні постаті науки, культури і освіти України»], (30–31 жовтня 2008 р.). – К.: ДАККіМ, 2008. – С. 32–33.
3. Будзар М.М. Матеріально-духовна спадщина дворянських «культурних гнізд» Прилуччини у дослідженнях В.І. Маслова (1927–1930) / М.М. Будзар // Література та культура Полісся. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – Вип. 64. – С. 379–389.
4. Дмитренко Н.М. Василь Іванович Маслов: пам'яткоохоронна діяльність у 1927–1930 роках / Н.М. Дмитренко // Сіверщина в історії України. – К.: Глухів: УТОПК, 2008. – С. 34–41.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУ ім. В.І. Вернадського), ф. X, оп. 1, спр. 11713, 93 арк.
6. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. X, оп. 1, спр. 18071, 25 арк.
7. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. 243, оп. 1, спр. 28, 804 арк.
8. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. 243, оп. 1, спр. 1171, 13 арк.
9. Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии: материалы для истории заселения, землевладения и управления / А.М. Лазаревский. – К.: Тип. импер. ун-та св. Владимира, 1902. – Т. 3 : Полк Прилуцкий. – 426 с.
10. Маслов В.І. М.А. Маркевич / В. Маслов. – Прилука: Видавництво Прилуцького Окружного Музею, 1929. – 16 с.
11. Обуховський С.І. Марковичі у Сварковому / С.І. Обуховський // Глухів і Глухівщина в історії українського національного відродження. – К.: Ін Юре, 1999. – С. 101–107.
12. Сокиринці – кобзарський край / М.Г. Савченко [та ін.]. – Суми : Козацький вал, 2000. – 162 с.
13. Томазов В. Марковичі / В. Томазов // Старожитності. – 1994. – № 1–2, С. 24–26; № 3–4, С. 26–28.
14. У склепі останнього гетьмана / підготовка до друку і передмова О. Коваленка та С. Гаврилової // Сіверянський літопис. – 1995. – № 3. – С. 102–110.
15. Шкоропад Д.О. Прилуччина / Д.О. Шкоропад, О.А. Савон ; [за ред. Г.Ф. Гайдая]. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – 560 с.

Будзар М.М. Судьба фамільных захоронений семьи Н.А. Маркевича в усадьбе села Туровка Прилуцкой округи в 20-е годы XX в.

В статье на основе краеведческих материалов из архива В.И. Маслова проанализированы действия ученого по изучению состояния семейных захоронений в усадьбе Маркевичей в селе Туровка Прилуцкой округи во второй половине 1920-х годов.

Ключевые слова: 1920-е годы, помещичье имение, усадьба Маркевичей в селе Туровка, Н.А. Маркевич, В.И. Маслов, семейные захоронения.

Budzar M.M. The fate of family graves of M.A. Markevych's family in the estate village Turovka of the Pryluky district in the 1920s in the studies of V. Maslov

In article on the basis of local history materials from V. I. Maslov's archive actions of the scientist for studying of a condition of family burials in the estate of the Markevych's in the village of Turovka of Pryluky district in the second half of the 1920s years are analysed.

Key words: 1920s, manorial estate, the Markevych's family estate in the village Turovka, M. Markevych, V. Maslov, family graves.